

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De geest van het Oude Loo. Juliana en haar vriendenkring 1947-1957

Bree, J.T.L.M. van

Citation

Bree, J. T. L. M. van. (2015, June 24). *De geest van het Oude Loo. Juliana en haar vriendenkring 1947-1957*. Uitgeverij Conserve, Schoorl. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/33647>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/33647>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/33647> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Bree, Han van

Title: De geest van het Oude Loo. Juliana en haar vriendenkring 1947-1957

Issue Date: 2015-06-24

De deelnemers: zoekende gelovigen

Ondanks de vele afzeggingen was het Oude Loo ten tijde van de conferenties meestal goed gevuld. In totaal bezochten zo'n 1.550 verschillende mensen de zeventien conferenties op het Oude Loo. Wie waren dat? Pacifisten en/of communisten, zoals 'Der Spiegel' suggereerde? Aanhangers van de Derde Weg, zoals Goedhart veronderstelde? Een inventarisatie.

Aantal en geslacht

Aanvankelijk waren er zo'n honderd gasten per bijeenkomst, maar in de loop der jaren steeg dat aantal richting de tweehonderd (zie bijlage 2). Dat betekende dat regelmatig bekeken moest worden of er wel ruimte was voor al die bezoekers. Zo schreef Kaiser voorafgaand aan de conferentie van augustus 1953, toen vanwege de komst van Martin Buber veel extra gasten werden verwacht:

De deelnemers aan de conferenties worden met een pijl de weg naar het Oude Loo gewezen.

‘We gaan Maandag ochtend naar ’t Loo om te praten over 60 extra zitplaatsen in de kamers en om de gehoorzaal op z’n maximum-bezetting te testen. Greet en Rita vanuit Molecaten. Ik en misschien ook Bep van Baarn uit’.¹

Die vijfde conferentie was meteen ook een van de best bezochte. De bijeenkomst van mei 1956 telde de meeste gasten: zo’n tweehonderd.² Dat was meteen ook de laatste Oude Loo-conferentie waarop Juliana aanwezig mocht zijn, maar dat wist toen nog niemand. De conferentie met de minste aanwezigen was die van januari 1955, met amper zeventig deelnemers. De winterconferenties scoorden wat toehoorders betreft sowieso laag. Vooral de buitenlanders kwamen logischerwijs liever in het voorjaar of in de zomer naar Apeldoorn. Overigens moest volgens Kaiser niet gesproken worden van ‘gasten’ of ‘toehoorders’ op de Oude Loo-conferenties, maar van ‘deelnemers’. Er werd van de genodigden immers een actieve participatie verwacht.³

Cor Kars (rechts) in gesprek met twee onbekende deelnemers tijdens een van de conferenties.

Op de eerste conferenties was de verdeling tussen mannen en vrouwen redelijk evenwichtig. Maar dat beeld veranderde duidelijk halverwege 1954. Van dan af zijn de vrouwen in de meerderheid op de conferenties. Uiteindelijk was de verhouding tussen mannen en vrouwen op de zeventien conferenties ongeveer 5:6. Daarbij dient aangetekend te worden dat meer vrouwen met hun echtgenoot meekwamen dan andersom. De uitnodigingen aan echtparen waren ook vrijwel altijd gericht aan de man. Op die regel bestond in ieder geval één opvallende uitzondering. Het echtpaar Toonder-Dick werd aangeschreven met de voorletters 'Ph', oftewel Phiny en dat was de echtgenote van Marten Toonder. De striptekenaar, bekend van Olivier B. Bommel en Tom Poes, kwam dus met zijn vrouw mee en niet andersom.

Buitenlanders

Het was de bedoeling dat de conferenties een internationaal karakter zouden hebben. Daartoe werden niet alleen buitenlandse inleiders uitgenodigd, maar ook moesten er zoveel mogelijk buitenlandse toehoorders naar Apeldoorn komen. Volgens Kaiser bood 'de aanwezigheid van buitenlanders [...] gelegenheid tot universeler gedachtenwisselingen', dan wanneer er alleen maar Nederlanders te gast zouden zijn.⁴ Het was overigens niet altijd makkelijk buitenlanders te 'lokken', want die moesten reis en verblijf meestal zelf betalen. Sommige buitenlandse gasten, zoals Barbara Waylen, genoten een voorkeursbehandeling en kregen net als de inleiders reis en/of logies vergoed.

De eerste vier conferenties op het Oude Loo trokken, mede door de gelijktijdigheid van soortgelijke bijeenkomsten elders, weinig gasten uit het buitenland. Pas vanaf de vijfde bijeenkomst was er telkens een redelijk aantal buitenlanders present. In augustus 1954 telde de achtste Oude Loo-conferentie zo'n veertig gasten die niet uit Nederland kwamen, dat was ruim een kwart van de aanwezigen. Gemiddeld zat het percentage buitenlanders iets boven de vijftien.

Van de ruim driehonderd buitenlanders die de zeventien conferenties op het Oude Loo bezochten, kwam tweederde uit West-Duitsland of Engeland. Frankrijk en Zwitserland leverden samen tien procent van de buitenlandse gasten. Scandinavië deed een bescheiden duit in het zakje met zo'n twintigtal deelnemers uit Noorwegen, Zweden en Denemarken. De conferenties telden opvallend weinig Belgische deelnemers. Dat zal ongetwijfeld te maken hebben gehad met het feit dat in België vooral katholieken woonden en hun aanwezigheid werd, zoals gezegd, niet bijzonder op prijs gesteld.

Een aantal buitenlanders keerde regelmatig terug naar Apeldoorn, zoals J.W. Purnell. Deze Londenaar zou zeker vier keer een conferentie bijwonen. Ook Hans Roser kwam vaker. Op de bijeenkomst van 1952 was de West-Duitse industrieel voor het eerst aanwezig. Tot zijn verwondering – hij had begrepen dat iedereen slechts één keer mocht komen – werd hij vervolgens nogmaals uitgenodigd en wel om een inleiding te houden op de conferentie van mei 1953. Kaiser liet hem weten dat hij na H.Th. Fischer en E.L. Selleger de derde toehoorder was die als spreker terugkeerde.⁵ Vervolgens was Roser

eveneens aanwezig op de conferenties van juli 1953, mei 1954 en augustus 1954. Op latere conferenties moest hij vanwege zijn verslechterende gezondheidstoestand verstek laten gaan.

Kaiser en Roser voerden een uitgebreide briefwisseling. Ze waren erg op elkaar gesteld. Kaiser stuurde bij een van zijn brieven een kopie mee van een ets van Rembrandt. Het was een voorstelling van het offer van Abraham, 'was mir wie ich Ihnen bekannte das schönste Symbol ist der "vertikalen Gehörgebung", die Bereittheit zum anscheinend Absürdem damit die Vernunft entthront werde'.⁶ Abrahams bereidheid om zelfs zijn eigen zoon te offeren en Jobs berusting in de onbegrijpelijke grillen van God golden voor Kaiser als de mooiste Bijbelse voorbeelden van totale overgave aan de Allerhoogste in 'vertikale gehoorgeving'.

In het kielzog van Hans Roser kwam vanaf juli 1953 ook Erika Sprenger-Steinmüller naar Apeldoorn. Zij werd een van de vaste gasten op de conferenties worden en zou bovendien een soort dependance van het Oude Loo opzetten in haar woonplaats Urberg in het Zwarte Woud.

Academici en aristocratie

Onder de deelnemers van het Oude Loo-conferenties waren opvallend veel artsen: meer dan dertig in totaal. Onder hen C. de Bruyn Kops uit Blaricum, R.L. Cornelissen uit Maarssen, E. Doornenbal uit Utrecht, R. Fentener van Vlissingen uit Rotterdam, P. Hoekstra uit Oldebroek en J.A. van Loon uit Utrecht. Er waren ook vrouwelijke artsen bij, zoals mevrouw T. Kaayk uit Arnhem en 'mejuffrouw L. van Hoorn' uit Amsterdam. De specialismen liepen uiteen: veel huisartsen, maar ook ten minste zes zenuwartsen, zeker drie psychiaters, een huidarts, een anesthesist, een internist en een tandarts. Zeker onder de Nederlandse medici onderhield een aantal nauwe contacten met Greet Hofmans. Zij hadden vertrouwen in haar gaven. Zo stuurde de Maarsseense huisarts Cornelissen mensen met (psychosomatische) klachten waar hij geen raad mee wist, door naar Hofmans.⁷

Meer dan dertig dominees of andere geestelijken bezochten het Oude Loo. Al moet daarbij worden opgemerkt dat naarmate de jaren verstreken er steeds minder predikanten werden uitgenodigd. De slechte ervaringen die de organisatie had opgedaan met dominees op de eerste bijeenkomsten, maakten Kaiser en de anderen huiverig. In de latere jaren zijn het vooral buitenlandse geestelijken die de uitnodiging voor het Oude Loo accepteerden.

Naast artsen en dominees waren er nog veel andere academisch gevormde deelnemers. Onder de inleiders bevonden zich eveneens veel wetenschappers. Van meer dan driehonderd Oude Loo-gangers kan worden vastgesteld dat zij een academische opleiding hadden genoten. Zo gaven bijna veertig hoogleraren, zeker twintig meesters in de rechten en meer dan vijftig ingenieurs in Apeldoorn acte de présence.

Naar Apeldoorn kwam ook een flink aantal mensen uit het *Nederland's Adelsboek*, beter bekend als het Rode Boekje. Mensen met blauw bloed dus.

Een zeventigtal edellieden ging in op de uitnodiging om een of meer van de zeventien conferenties op het Oude Loo bij te wonen. Onder hen klinkende namen als van Tuyl van Serooskerken, van Till-Tuteyn Nolthenius, Taets van Amerongen, de Smeth-van Pallandt, de Savornin Lohman, Holte van Echten, van Pallandt-van Eerde.

Uit het buitenland kwamen onder meer Zijne Koninklijke Hoogheid Nabil Ismail Izzet Hassan uit Zürich, een telg van de Egyptische koninklijke familie; prinses Clara Maria zu Sayn-Wittgenstein Hohenstein uit Schwarzenau Ederthal; de graven François de la Noë uit Parijs en Alfredo M. Salimei dai Salimbeni uit Rome en de baronessen Margaret van Campe uit Hannover en Jutta von Cramm von Steinberg uit Bodenburg, een ver familielid van Juliana.

Het overgrote deel van de op het Oude Loo aanwezige adel was vrouw: 47 tegen 23. Dat lijkt de stelling van Ileen Montijn te bevestigen dat binnen de adel vooral de vrouwen zich met religieuze zaken bezighielden.⁸

Opvallend voor de hedendaagse beschouwer is dat de adellijke gasten op de conferenties hun titels met een vanzelfsprekendheid voerden en dat zij ook als zodanig werden aangeschreven. Pas tijdens de grote democratiseringsgolf van de jaren zestig zou er een zekere schroom ontstaan om predicaten als baron, graaf of freule te gebruiken. Godsdienstsocioloog Yme Kuiper noemt dat het 'grote wegkruipen',⁹ maar daar was ten tijde van de Oude Loo-conferenties in de wederopbouwjaren nog weinig van te merken.

In *Nederland's Patriciaat*, het zogeheten Blauwe Boekje, zijn ook heel wat namen terug te vinden van Oude Loo-gasten. Onder de bijna driehonderd patriciërs die het Oude Loo bezochten, bevond zich eveneens een aantal telgen uit aansprekende geslachten: André de la Porte-de Fremery, Von Brucken Fock-von der Esch, Fijn van Draat-van Zijll de Jong, Gonggrijp van Blokhuisen, Van Hoogenhuyse-van Hoogenhuyse, Lyftocht-Krayenhoff van de Leur en Thomassen à Thuesink van der Hoop van Slochteren-Star Numan.

Een bekende aristocraat was generaal-majoor Charles Ferdinand Pahud de Mortanges, die in 1928 als springruiter twee keer goud had gewonnen op de Olympische Spelen in Amsterdam. Kort na de Tweede Wereldoorlog kwam hij als chef-staf in dienst van prins Bernhard. Pahud de Mortanges trad in 1954 als chef van het Militaire Huis in dienst van koningin Juliana. Een jaar later, in mei 1955, bezocht hij met zijn echtgenote de tiende Oude Loo-conferentie. Eind 1962 was hij opperceremoniemeester bij de uitvaart van prinses Wilhelmina.

Een andere aristocrate, Wilhelmina Adolphine Repelaer van Driel-van der Willigen, was eveneens een meer dan goede bekende van Juliana. Zij had in 1951 de eerste Oude Loo-conferentie bijgewoond. Op 1 januari 1953 werd zij benoemd tot *dame du palais* op Soestdijk en zou daarna nog een drietal bijeenkomsten bijwonen: twee in 1953 en een in 1955.

Bij de patriciërs waren de vrouwen eveneens in de meerderheid ten opzichte van de mannen, maar minder duidelijk dan bij de adel. De man/vrouw-verhouding bij de patriciërs was 3:4. Met meer dan 350 van de ruim 1.550 gas-

ten¹⁰ was de ‘notabelenelite’ (adel en patriciaat samen)¹¹ goed voor zo’n 22,5 procent van de conferentiegangers. Het percentage van de adel onder de Oude Loo-gasten bedroeg bijna vijf procent en dat terwijl slechts 0,5 promille van alle Nederlanders van adel was.¹² Ook gezien het grote aantal academici, mag het duidelijk zijn dat de gasten op het Oude Loo niet bepaald een dwarsdoorsnee van de Nederlandse samenleving vertegenwoordigden – dit ondanks de intentie van de voorbereiders alle lagen van de bevolking uit te nodigen, of zoals Kaiser het had omschreven mensen met ‘sterk verschillende welvaartsposities’.¹³

Politici en kunstenaars

Op de deelnemerslijsten ontbraken niet alleen de lagere sociale klassen grotendeels, politici en kunstenaars stonden er eveneens nauwelijks op. De meest opvallende politicus die zich in Apeldoorn meldde, was minister van Buitenlandse Zaken Johan Willem Beyen. Hij bezocht de conferentie van augustus 1953. Op dat moment was hij nog met zowel Juliana als Bernhard bevriend. Door zijn komst naar Apeldoorn trotseerde Beyen nadrukkelijk de wens van minister-president Willem Drees dat de ministers van zijn kabinet dienden weg te blijven van de Oude Loo-conferenties.¹⁴ Volgens andere gasten op dezelfde bijeenkomst, onderhield Beyen zich op het Oude Loo nogal nadrukkelijk (en vrijwel uitsluitend) met Juliana.¹⁵ Op de bijeenkomst had hij ook een door de koningin gearrangeerd onderhoud met Greet Hofmans. Hij wilde graag een persoonlijke indruk van haar krijgen, omdat er bij het departement wel eens vragen over Hofmans binnenkwamen. Wat er besproken is, heeft Beyen nooit prijsgegeven, maar volgens zijn biograaf Wim Weenink geeft het gesprek ‘wel aan dat hij op dat moment openstaat voor Hofmans’.¹⁶

Of de conferentie zelf enige indruk op hem had nagelaten, is evenmin overgeleverd. Veel kan dat niet zijn geweest, want uit zijn levensverhaal blijkt dat Beyen een aantal jaren later een opmerkelijke omslag maakte, die de voorbereiders van de Oude Loo-conferentie pijnlijk getroffen moet hebben – Wim Kaiser voorop, als die het nog had mogen meemaken tenminste. Beyen stapte namelijk in 1962 op 65-jarige leeftijd over naar de rooms-katholieke kerk!¹⁷ En dat terwijl hij zichzelf in 1952 nog een ‘overtuigd, hoewel onkerksch, Protestant’ had genoemd. Bovendien had hij in datzelfde jaar, eveneens tegenover prins Bernhard, blijk gegeven van verwantschap met de opvattingen van koningin Juliana zoals zij die in haar Amerikaanse redevoeringen had geventileerd. Haar woorden hadden Beyen als ‘denkend en tobkend mensch’ zeer getroffen.¹⁸

Een andere politicus die het Oude Loo bezocht, was Marga Klompé. Zij woonde een paar dagen van de eerste conferentie bij.¹⁹ Dat was opvallend, want Klompé was ‘rooms’ en zetelde voor de Katholieke Volkspartij (KVP) in de Tweede Kamer. Klompé had in de naoorlogse jaren zowel Wilhelmina als Juliana ontmoet en was met de laatste op goede voet komen te staan. De koningin was dan vermoedelijk ook degene die haar op de deelnemerslijst had

gezet. Maar ook in de levensbeschrijvingen die er over Klompé zijn verschenen, is geen woord terug te vinden over de bijeenkomst die zij bezocht.

Vermoedelijk kwam de Oude Loo-conferentie van 1951 voor Marga Klompé twintig jaar te laat. Tijdens haar studietijd in de jaren dertig in Utrecht had ze een religieuze crisis doorgemaakt.²⁰ In die tijd verdiepte zij zich 'in het reformatorische denken en oosterse godsdiensten'. Geleidelijk aan ontstond er 'een overgang van het rationalisme naar het mysterie'.²¹ Zij verklaarde aanvankelijk gezocht te hebben naar een manier waarop zij God het beste kon dienen, maar dat bleek een verkeerde vraag. Ze zag in dat het belangrijker was 'hoe God vond dat Hij gediend wilde worden'.²² Het kwam dus aan op overgave. Ze koos uiteindelijk zeer bewust voor de mystiek van de moederkerk en twijfelde niet meer aan haar katholieke geloof. Sterker nog: ze vond het protestantisme maar niets.

Toch verschilden Klompés godsdienstige opvattingen niet wezenlijk van die van de meeste Oude Loo-bezoekers en zeker niet van de voorbereiders. Een persoonlijke relatie met God was voor haar essentieel.²³ Op 5 juli 1949 zei ze tijdens haar maidenspeech in de Tweede Kamer: 'Als uitgangspunt van onze politieke houding zullen wij steeds de vraag moeten overwegen: wat is Gods plan geweest met de mens en met de Schepping?'²⁴ Ze wilde nadrukkelijk een 'instrument van God' zijn en voelde zich geroepen als zodanig 'een steentje bij te dragen aan het realiseren van vrede en gerechtigheid'.²⁵

In meer toespraken eind jaren veertig en begin jaren vijftig verwees Klompé naar haar christelijke inspiratiebron. Zo sprak ze over 'de Allerhoogste, die ons door deze duistere tijd zal leiden naar een betere en lichtere toekomst'.²⁶ Voor Marga Klompé was het essentieel dat ook instituten als de Raad van Europa 'Gods plan met mens en schepping aanvaarden'.²⁷ Toen ze in een toespraak in 1950 zei dat 'it is neither Russia nor America nor any other country that rules the world, but [...] it is God alone, who is the Father of all',²⁸ parafraseerde zij daarmee in feite het motto van de nog op te richten Oude Loo-conferenties.

In de jaren daarna zou Klompé haar standpunt over het aanvaarden van 'Gods plan met de wereld'²⁹ met verve blijven uitdragen. Zo verscheen in 1954 een brochure van haar hand over het belang van de Europese samenwerking, *Europa bouwt*. In het laatste hoofdstuk daarvan, met als titel 'De Christen van Europa heeft een grote taak', schreef ze zinnen die ze zonder problemen op een Oude Loo-conferentie had kunnen uitspreken. 'De vooruitgang van wetenschap en techniek hebben geleid tot een technificatie, mechanisatie en massificatie van onze samenleving. Door het vele, dat hij ontdekt heeft, heeft de mens gemeend zelf schepper te zijn. Hij heeft zich op een voetstuk geplaatst en is los geraakt van de bodem, waarop hij stond'.³⁰ En dat terwijl de mens geworteld diende te zijn in God: want zonder God ging de moderne wereld 'de afgrond tegemoet'.³¹

Met veel andere gasten in Apeldoorn had Klompé bovendien een hartgrondige afkeer van het opkomend materialisme gemeen: 'Material comfort has

become a substitute for spiritual life'.³² Zou zij, ondanks haar katholicisme, op het Oude Loo toch niet bevestigd zijn in haar opvattingen? En daar gelijkgestemden hebben getroffen? Het lijkt waarschijnlijk, maar het blijkt nergens uit. Wel mag het duidelijk zijn dat de religieuze opvattingen die op het Oude Loo rondzongen, ook buiten Apeldoorn breed werden gedeeld.

Naast de politici Beyen en Klompé waren er ook nog enkele burgemeesters te vinden op het Oude Loo. Zo bezocht A.L. des Tombe, burgemeester van Apeldoorn, de conferentie van mei 1953. Zijn ambtgenoot in Zoelen, R.J. van Beekhoff, was aanwezig op de bijeenkomst in november 1951. Van Beekhoff had een paar maanden eerder als ambtenaar van de burgerlijke stand het huwelijk van Walraven en Rita van Heeckeren gesloten.

Mensen uit de culturele hoek waren evenals politici nauwelijks te vinden op de Oude Loo-conferenties. Bij 'Kammersängerin' Elisabeth Höngen uit Wenen, klavecbiniste Gusta van Royen-Goldschmidt uit Amsterdam en componist Bertus van Lier uit Amsterdam stond de muzikale professie vermeld op de uitnodigingslijst. Daarnaast bezochten zangeres Dora Lindeman en acteur Paul Storm, allebei een goede bekende van Frans en Erna Mijnsen, een van de conferenties. Verder stonden ook kunstenaars Dinie Hendrix en danseres Hima Kesarcodi op de gastenlijst. En dat was het dan wel zo'n beetje wat de artistieke inbreng betreft.

Maar de liefde voor kunst noch voor politiek was wat de gasten bond. Zij kwamen bijeen als gelovigen, zoekende gelovigen veelal. De meeste genodigden voelden zich niet heel sterk aan een bepaalde kerk gebonden. Degenen die dat wel waren, haakten snel af of kwamen op grond van de uitnodiging al helemaal niet naar Apeldoorn. Veel deelnemers omschreven zichzelf als buitenkerkelijke gelovigen en hadden vaak een Nederlands Hervormde achtergrond. Ook remonstranten, doopsgezinden en andere ondogmatische christenen met een afkeer van kerkelijke instituties en voorschriften waren op het Oude Loo op hun plek.

Speciale gasten

De zeventien conferenties trokken in totaal een kleine zestienhonderd verschillende gasten, van wie er zo'n 240 vaker zouden komen. Hoewel het aanvankelijk niet de bedoeling was, mochten sommige gasten dus toch meer dan één keer de conferenties bijwonen. Een aantal gewaardeerde gasten werd gevraagd een volgende conferentie als inleider op te treden. Anderen kregen opnieuw een uitnodiging omdat ze in de ogen van de voorbereiders de doelstelling van de conferenties goed hadden begrepen en een positieve bijdrage aan de discussies hadden geleverd. Naarmate de jaren voortschreden, werd de regel dat mensen slechts één keer mochten komen, steeds minder strak gehanteerd.

Zo'n 150 gasten zouden twee conferenties bijwonen. Onder hen was Mario Montessori, de zoon van pedagoog Maria Montessori. Via zijn echtgenote was Mario familie van Bep en Bob Pierson. Dat gold ook voor mevrouw De Savornin Lohman-Pierson uit Bentveld. Zij was eveneens twee keer in Apel-

Het theosofenechtbaar Selleger-Elout uit Bergen (links) behoort tot de deelnemers die vaker dan één keer een uitnodiging ontvangen voor de Oude Loo-conferenties. Dat geldt ook voor Ina en Bonno Wildeman uit Groningen (rechts).

Leny en Cor Kars in Apeldoorn. Het echtpaar is al meteen te gast op de eerste Oude Loo-conferentie en zal vervolgens nog veertien keer naar Apeldoorn komen.

doorn present, net als het Haagse echtpaar Jan en Jeannet Willink en hun dochter Angélique.

Zo'n dertigtal mensen kwam drie keer naar het Oude Loo. Onder hen de Zaanse ondernemer Gerrit Heyn, die bij de voorbereiders wellicht beter in de smaak viel dan zijn collega-ondernemer Frits Philips, want die zou slechts één keer komen. Kaiser had eerder al tegenover Wilhelmina laten blijken moeite te hebben met de betrokkenheid van Philips bij de Morele Herbewapening. Ook het echtpaar Greidanus-Greidanus, vrienden van Frans en Erna Mijnsen, kwam drie keer.

Onder het twintigtal personen dat vier keer de tocht naar Apeldoorn maakte, bevonden zich de theosofenechtparen Van Dissel uit Eindhoven³³ en Selleger uit Bergen, de Amsterdamse dominee E. Frater Smid van de Vrije Gemeente, Martine de Jong (die in 1956 nog kortstondig particulier secretaresse van Juliana zou zijn) en het echtpaar Pik uit Doetinchem. Tot degenen die minstens vijf keer naar Apeldoorn kwamen, behoorden de echtparen Hulzebos en Wildeman uit Groningen, Van der Linden uit Bilthoven, Franken uit Amsterdam, Cornelissen uit Maarssen en Van Loon uit Utrecht.

Frits Hofmans, een neef van Greet, kwam eveneens vaak naar het Oude Loo: zeven keer. Dat was evenveel als het echtpaar Verhulst-Duif uit Den Haag – en dat terwijl Kaiser aanvankelijk niet zo enthousiast was over de eigenaar van uitgeverij Servire. Voor de conferentie van juli 1952 kreeg Carolus Verhulst geen uitnodiging toegezonden, hoewel hij wel op de gastenlijst stond. Kaiser meende dat Verhulst het drukken van zijn boek *De mysteriën van Jezus in ons leven* traineerde en trok daaruit de conclusie dat de uitgever niet echt geïnteresseerd was in de uitgangspunten van het Oude Loo.³⁴ Uiteindelijk kwam het toch goed tussen Kaiser en Verhulst. De uitgever en zijn echtgenote bezochten de bijeenkomst van mei 1954 en zouden daarna nog vrijwel alle resterende conferenties op het Oude Loo bijwonen.

En dan was er de buitencategorie gasten, de 'happy few' die meer dan tien conferenties bijwoonden. Tot die selecte groep behoorden de echtparen Cor en Leny Kars uit Amsterdam, Koos en 'Beep' de Vries uit Wassenaar en Reinoud en Gerie Fentener van Vlissingen uit Utrecht en later Rotterdam. Ook de 'lieve' en 'schatrijke' Leny van den Honert uit Blaricum,³⁵ de 'eenzame, zijn homoseksualiteit ontkennende' Jan van Wijk uit Amsterdam³⁶ en Erika Sprenger-Steinmüller uit Urberg behoorden min of meer tot het 'meubilair' van de conferenties.

De bindende factor bij de vaste gasten was hun hechte band met Greet Hofmans. Een aantal van hen had baat gehad bij haar adviezen. Zo was de van oorsprong Amerikaanse filosofe Ruth Franken-Gaines vanwege rugklachten door een arts naar 'doorgeefster' doorverwezen. Dat was het begin van een levenslange vriendschap. Het contact met Hofmans en vervolgens ook Kaiser en hun 'aanhaken bij de geestelijke wereld',³⁷ was voor Ruth cruciaal. Zij was depressief uit de oorlog gekomen en kreeg van Hofmans weer positieve energie. Datzelfde gold voor Cor Kars, die als assistent-procuratie-

houder bij de Maggi-fabriek werkte. Hij was geestelijk in de knoop geraakt na de dood van zijn eerste vrouw. Via Kaiser leerde hij Greet Hofmans kennen. Zij hielp hem er weer bovenop. De band met haar werd vervolgens steeds hechter, zeker nadat zij Kars' neerslachtige oudste zoon Henk weer op de rails had gekregen.³⁸

Journalist en vrijmetselaar Bonno Teije Wildeman en zijn echtgenote Ina Pik, die onderwijzeres was, waren in 1948 met Greet Hofmans in contact gekomen. Toen hun ernstig zieke, 9-jarige dochter Wietske door de artsen was opgegeven, wees een bevriende architect uit Assen hen op Hofmans. Ze schreven haar een brief, met daarbij een haarlok van hun zieke dochter. Wietske werd opgedragen en genas. Zo begon een levenslange vriendschap. 'Tante Greet', zoals de dochters van Wildeman haar noemden, ging verschillende keren met het gezin mee op vakantie naar Schiermonnikoog.

Hofmans hield in de woningen van Kars in Amsterdam, Wildeman in Groningen en De Vries in Wassenaar ook regelmatig zitdagen, waarop mensen kwamen die haar hulp zochten. Zij werd daar meestal door Erna Mijnsen naartoe gereden en bleef dan vervolgens logeren. Jan van Wijk stond Hofmans op dergelijke bijeenkomsten terzijde. Hij reguleerde het bezoek van hulpvragers.³⁹

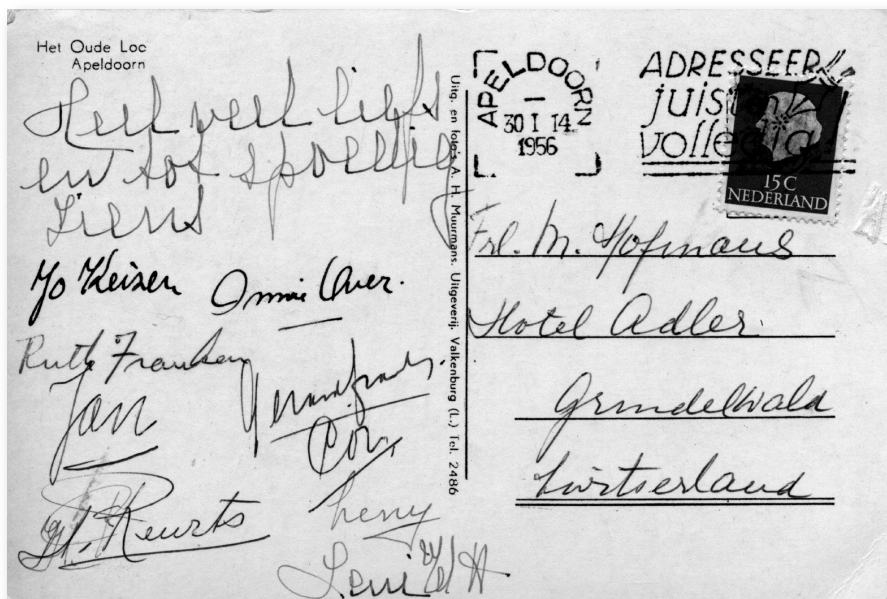

Beep de Vries, zittend tweede van links, tijdens de Oude Loo-conferentie van mei 1954 in gezelschap van Jan en Etty Nijland uit Voorburg (zittend en staand) en haar schoonzus Lieneke Bessem-Steensma (links). Na een wandeling gaan enkele deelnemers weer richting het Oude Loo voor het vervolg van dezelfde bijeenkomst (rechts).

De meeste vaste gasten onderhielden met Wim Kaiser eveneens contacten buiten de conferenties om. Cor Kars en Wim Kaiser waren al sinds 1921 bevriend. Kars las al diens boeken. Dat deed ook Ina Wildeman, die bovendien alle voordrachten van Kaiser in een speciale map bewaarde. Beep de Vries waardeerde de 'warme vriendenhand' van Kaiser zeer, maar ze hield toch een zekere afstand. Ze bleef hem consequent 'meneer Kaiser' noemen, ondanks het feit dat hij regelmatig bij haar en haar man in Wassenaar overnachtte, bijvoorbeeld als hij in de buurt lezingen moest geven. Beep de Vries bleef het 'griezelig' vinden om op Kaiser af te stappen. Wel luisterde ze graag naar zijn voordrachten en uiteenzettingen omdat hij liet zien dat er belangrijker zaken waren 'dan het gewone leven'.⁴⁰

Jan van Wijk adoorde Wim Kaiser. Zij voerden een lange en intensieve correspondentie, waaruit een bijna onvoorwaardelijk vertrouwen van Van Wijk in de adviezen van Kaiser spreekt. Ze schreven onder meer opvallend openhartig over (homo)seksualiteit. Kaiser was ruimdenkend in zijn opvattingen, maar benadrukte dat lust het zoeken naar de waarheid in de weg stond en dat een mens altijd de 'weg van de meesten weerstand' moest volgen.⁴¹ Jans problemen hadden – zoals alles in het leven – een diepere bedoeling. Ook toen Jan van Wijk in mei 1955 niet naar het Oude Loo kon komen, bleek dat niet zonder betekenis. Ogenschijnlijk zonder een spoor van cynisme meldde hij: 'God's Therapie werkt wonderbaarlijk en feilloos. Ik ben al dagenlang in een innerlijk zo'n verscheurde toestand, dat ik me als het ware voortsleep en van ellende niet weet waar ik het zoeken moet, maar het schijnt nu eenmaal niet anders te kunnen'.⁴² Kaiser reageerde daar per kerende post op. 'Je bent de enige niet, die mij in grote teleurstelling bericht van verhindering zendt! Maar jij weet tenminste, dat het God's Therapie IS! en dat maakt aanvaarding onvergelelijk minder moeilijk dan voor iemand die in het gevoel, dat zinloze obstakels zich plaatsen tussen God en hem, geduld en resignatie opbrengen moet'.⁴³

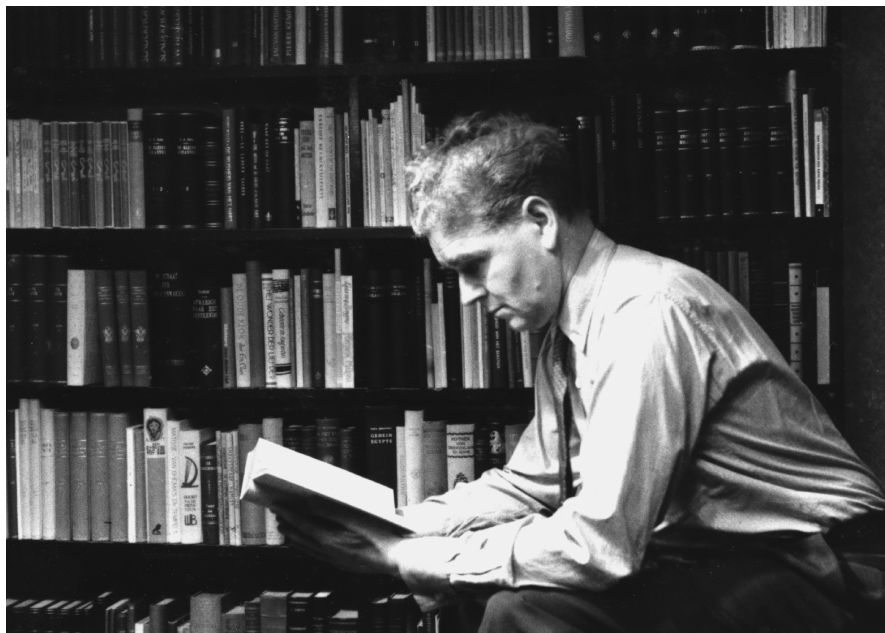
Tussen de regelmatige Oude Loo-gangers bestonden ook onderling vaak hechte contacten, zeker ook met de voorbereiders. Zo waren Gerard en Ruth Franken goed bevriend met Cor en Leny Kars én met Frans en Erna Mijnsen. Paula Balma kwam eveneens regelmatig over de vloer en Jan van Wijk zou een tijdlang bij hun op de Leidsegracht inwonen.⁴⁴ Psychiater Fentener van Vlissingen onderhield vriendschappelijke banden met de Piersons, de Franken, de Mijnsens en de Karsen. Bovendien was hij goed bevriend met onder meer zijn studiegenoot de Bilthovens kinderpsychiater W.A.J. Kooper (die de Oude Loo-conferenties drie keer zou bijwonen) en met de godsdienstwetenschapper Gustav Mensching, die een inleiding zou houden op de Oude Loo-conferentie in de zomer van 1956. Tot de kennissenkring van Cor en Leny Kars behoorden onder meer de echtparen Frieling, een boerenfamilie uit het Drentse Nieuw Zwinderen, en Pik-Feenstra uit Doetinchem, evenals Thea Leyds-Vlaming en Leny van den Honert. Etty van der Meer-Rutgers, Jo van Tussenbroek-Hulst, Annie Over-den Blanken en Ina Wildeman waren vriendinnen van Leny Kars. Zij zouden allemaal een of meerdere Oude Loo-confe-

In januari 1956 verblijft Greet Hofmans in Grindelwald. Een aantal deelnemers aan de twaalfde Oude Loo-conferentie stuurt haar vanuit Apeldoorn een ansichtkaart. Degenen die Hofmans 'heel veel liefs' wensen zijn: Jo Keizer-Sligting, Annie Over-den Blanken, Ruth en Gerard Franken, Jan van Wijk, H. Reurts, Cor en Leny Kars en Leny van den Honert – allemaal behorend tot de kring van regelmatige gasten op de Oude Loo-conferenties.

renties bijwonen. Jan van Wijk, het echtpaar Kars en 'juffrouw Hendrix' vormden een Amsterdams clubje dat regelmatig bijeenkwam om ook met Kaiser erbij 'in wisselwerking te praten'.⁴⁵ Dinie Hendrix was een joodse kunstenaar, die goed bevriend was met Ruth Franken en de Oude Loo-conferenties zeker vijf keer bezocht.

Het is overigens niet altijd duidelijk of de genoemde vriendschappen in Apeldoorn waren ontstaan, of al van vóór die tijd dateerden – en de hiervoor genoemde conferentiegangers dus dankzij hun vrienden een uitnodiging mochten ontvangen. Dat laatste zou wel eens kunnen gelden voor Jan Schreuder, die bij Cor en Leny Kars in de buurt woonde en het Oude Loo meerdere keren bezocht. Wel helder is dat de meeste vaste gasten van Nederlands Hervormde huize waren, maar zichzelf vrijwel allemaal omschreven als buitenkerkelijke gelovigen. Ook waren het overwegend belezen mensen, met een ruime bibliotheek. Zo was Reinoud Fentener van Vlissingen een aanhanger van Jung, van wie hij veel las. Ook Krishnamurti, Dostojevski, Tolstoj, Anker Larsen, Romain Rolland, Martin Buber en Aart van der Leeuw stonden bij hem in de boekenkast. Gerard en Ruth Franken hadden werken in huis van

Cor Kars zit te lezen voor zijn boekenkast.

Sören Kierkegaard, Krishnamurti, Martin Buber, Ortega y Gasset, Teilhard de Chardin, P.D. Ouspensky en Friedrich Weinreb. Ook ontbraken de Bijbel en de *Bhagavad Gita* niet, net zomin als andere boeken over mythologie en sprookjes. Er werd in hun kringen veel waarde gehecht aan sprookjes en de uitleg daarvan. Kaiser had daarover geschreven, *Sprokenwijsheid*, en dat hadden de Frankens in huis, net als vrijwel al diens andere boeken.

François van 't Sant

Een van de meest mysterieuze personen uit de Nederlandse geschiedenis in de twintigste eeuw is François van 't Sant. Ook in de geschiedenis van de Oude Loo-conferenties speelt hij een ondoorzichtige rol. Hij was een van degenen die meerdere malen een conferentie mocht bijwonen. Maar kwam hij uit religieuze interesse?

François van 't Sant was de zoon van een Nederlands Hervormde dominee. Hij maakte carrière bij de politie in onder meer Rotterdam, Utrecht en Den Haag. In de hofstad was hij als hoofdcommissaris nauw betrokken bij het onder de pet houden van de buitenechtelijke escapades van prins Hendrik. Blijkbaar deed hij dat tot volle tevredenheid van Hendriks echtgenote, koningin Wilhelmina. Zij nam Van 't Sant in 1935 in dienst als veiligheidsman. Vijf jaar later vluchtte hij met Wilhelmina naar Londen, waar hij behalve veiligheidsfunctionaris, particulier secretaris, thesaurier en vertrouweling van de konin-

gin ook een tijdlang raadsadviseur van het ministerie van Justitie en hoofd van de Centrale Inlichtingendienst (CID) was.⁴⁶ Zonder over harde bewijzen te beschikken meenden veel Engelandvaarders dat hij een dubbelrol speelde en verraad had gepleegd waarvan Nederlandse verzetsmensen het slachtoffer waren geworden. Uiteindelijk moest de door velen gewantrouwde Van 't Sant eerst zijn nevenfuncties neerleggen en vervolgens werd hij na druk van het kabinet-Gerbrandy door Wilhelmina ontslagen als haar secretaris. Het leidde tot een tijdelijke verwijdering tussen hem en de oude vorstin.⁴⁷ Na de oorlog bleef Van 't Sant met zijn echtgenote in Groot-Brittannië wonen.

Zoals in hoofdstuk 2 al vermeld is, werd Van 't Sants echtgenote, de Zweedse Greta Jonsson, eind jaren veertig ernstig ziek. Om haar leed te verlichten, vloog prins Bernhard in april 1949 met Greet Hofmans naar Mortimer, waar het echtpaar Van 't Sant toen woonde.⁴⁸ Blijkbaar had zowel de prins als Van 't Sant (en/of diens echtgenote) groot vertrouwen in de gaven van Hofmans. Greta Jonsson overleed in de zomer van 1950.

Toen in 1951 de Oude Loo-conferenties werden opgezet, verscheen 'Van 't Sand', verkeerd gespeld dus, op een lijst met mogelijke sprekers. Achter zijn naam stond cryptisch vermeld: 'Vragen! Verheven boven paradoxen en tot grote offers bereid om menswaardig te helpen bouwen aan Vrede die door God wordt bedoeld, in kleine en grote kring'.⁴⁹ Voor de voorbereiders van het Oude Loo stond Van 't Sant als 'spreker eerste plan' opvallend genoeg op hetzelfde niveau als onder meer Martin Buber, Jiddhu Krishnamurti, Maria Montessori, Albert Einstein, Albert Schweitzer en Eleanor Roosevelt.

François van 't Sant kreeg een uitnodiging voor de eerste conferentie, maar die werd naar zijn oude adres gestuurd en bereikte hem daardoor te laat. Hij liet vanuit zijn nieuwe woonplaats Torquay weten zich op zo'n korte termijn niet vrij te kunnen maken, maar voegde daaraan toe wel zeer geïnteresseerd te zijn. 'Ik heb echter grote belangstelling in de in de uitnodiging bedoelde "Vrede – Stichting" en ik zal het zeer waarderen voor een volgende bijeenkomst te worden uitgenodigd'.⁵⁰ Dat gebeurde inderdaad. Van 't Sant was te gast op de tweede conferentie, in november 1951, en viel daar voor Kaiser door de mand. Na die conferentie gaf de belangrijkste voorbereider op een lijst deelnemers aan wie volgens hem 'onwelgezind vijandig' waren geweest. Tot de 'foute' gasten behoorde 'Gen. Majoor F. van 't Sant'.⁵¹

François van 't Sant bleef lange tijd het vertrouwen houden van onder meer Greet Hofmans en Walraven van Heeckeren⁵² en zou nog zeker vijf keer acte de présence geven op het Oude Loo.⁵³ Vermoedelijk gaf hij ook namen door van geschikte gasten voor de Oude Loo-conferenties. Op de deelnemerslijst van de bijeenkomst van januari 1957 staan namelijk twee inwoners van Torquay. Het lijkt voor de hand te liggen dat beide voormalige plaatsgenoten door Van 't Sant waren aanbevolen.

Van 't Sant bezocht in ieder geval de bijeenkomsten van mei 1955 en alle vier daaropvolgende conferenties met als laatste die van augustus 1956. Hij woonde toen inmiddels weer in Nederland. Op verzoek van prinses Wilhelmi-

na zou hij in 1954 een woning pal naast Paleis Soestdijk hebben betrokken om koningin Juliana en haar gezin bij te staan.⁵⁴ Hij trad vervolgens voor zowel Juliana als voor Bernhard op als vertrouwensman en speelde een belangrijke, maar moeilijk te duiden rol in het crisisjaar 1956.⁵⁵ Overigens stond op de deelnemerslijsten van alle drie de Oude Loo-conferenties in 1956 achter Van 't Sant 'Londen' als woonplaats vermeld. Dat is merkwaardig, omdat hij toch veelvuldig op en rond Paleis Soestdijk werd gesignaleerd in dat voor Juliana en Bernhard bewogen jaar.

Het lijkt erop – en dat zou kunnen passen bij zijn rol als informele beschermer van Juliana en haar gezin – dat Van 't Sant voorafgaand aan bijeenkomsten te horen kreeg wie er zouden komen. Dat kan worden opgemaakt uit een brief van Kaiser aan de 'Hoogedelgestr. Heer F. van 't Sant, Buitenzorg, Soestdijk', geschreven een paar weken voor de conferentie van eind januari 1957. Daarin schrijft Kaiser 'ditmaal geen lijst van genodigden' te hebben gestuurd, 'daar dit met het oog op de beveiliging van H.M. de Koningin immers niet meer nodig is'. Wel zegt hij de deelnemerslijst 'vanzelfsprekend' te zullen overhandigen aan de rechercheur die ter plaatse dienst doet.⁵⁶

Als Van 't Sant medeverantwoordelijk was voor de veiligheid van Juliana, dan had hij ook al verstek kunnen laten gaan op de bijeenkomst van augustus 1956. Dat was immers de eerste conferentie waarop de koningin niet meer aanwezig mocht zijn. Was hij, wellicht op verzoek van Juliana en/of Wilhelmina, intermediair tussen de voorbereiders en de BVD? Het past in het raadselachtige verhaal van een raadselachtige man dat het ook op het Oude Loo onduidelijk is wat precies zijn aanwezigheid behelsde: religieuze interesse of koninklijke beveiliging. Of wellicht allebei? Van 't Sant doet ook in de geschiedenis van de Oude Loo-conferenties zijn rol van sfinx alle eer aan.

Ongenode gast

Alleen wie uitgenodigd was, mocht aan de Oude Loo-conferenties deelnemen. Het waren immers besloten bijeenkomsten. Een enkele keer verscheen er op het Oude Loo iemand onuitgenodigd en dus zonder door de 'zeef' te zijn gegaan. Dat blijkt uit een boze brief die Kaiser daags na de elfde conferentie, van augustus 1955, schreef aan de 'Hoogwelgeb. Vrouwe Mevrouw de Savornin Lohman, Dame du Palais van H.K.H. Prinses Wilhelmina, Paleis 't Loo, Apeldoorn'.⁵⁷ Zij had spontaan enkele voordrachten bijgewoond.

Het heeft de voorbereiders verbaasd, dat U zonder te zijn uitgenodigd en zonder zelfs aan hen de wens te kennen te geven een der voordrachten der Bijeenkomst bij te wonen, zich Zaterdag jongstleden bij het auditorium hebt gevoegd. Het is U immers bekend, dat deze Bijeenkomsten een besloten karakter hebben, en dat noch het oord der Bijeenkomst, noch iemands maatschappelijke positie daaraan iets veranderen. De wellevendheid eist, dat zowel het karakter der beslotenheid als de zeggenschap der voorbereiders die de verantwoording dragen, geëerbiedigd

Cor Kars in gesprek met een aantal vrouwelijk conferentiegangers onder wie rechts van hem zijn echtgenote Leny en schoonzus Jo Keizer-Sligting, die ook heel wat bijeenkomsten bijwoonde.

worden. En de voorbereiders kunnen niet gedogen, dat dit door wie dan ook eigenmachtig wordt genegeerd. Zij gevoelen zich daarom verplicht U hierop te wijzen.

Brede blik

De deelnemers aan de Oude Loo-conferenties kwamen voornamelijk uit de betere kringen, vooral van protestants-christelijken huize, maar de meesten hadden de kerk als instituut vaarwel gezegd. Ze zagen zichzelf als zoekende gelovigen. Het waren mensen met een goede opleiding die een brede blik hadden en geïnteresseerd waren in oosterse filosofie, sprookjes, esoterie. In hun boekenkasten stond naast de Bijbel ook werk van Krishnamurti, Buber en Jung en de *Bhagavad Gita*. Tot de deelnemers behoorden niet toevallig veel theosofen, antroposofen en quakers. Ook ‘onverdachte’ gelovigen als Marga Klompé en J.W. Beyen sloten in hun denkwereld aan bij wat op de conferenties ter sprake kwam.

De regel dat iedereen in principe maar één keer een Oude Loo-conferentie mocht bijwonen, werd gaandeweg losgelaten. Vooral toehoorders met wie de voorbereiders ook buiten de bijeenkomsten een goede band hadden, kwamen vaker. Zij behoorden tot de ruimere kring van het Oude Loo, zich bewegend rond de *inner circle* van voorbereiders. Zij waren ook degenen met wie Juliaana tijdens de conferenties vrijelijk kon discussiëren. Zij vormden een los-vaste club Oude Loo’ers, wat bij sommige buitenstaanders de verdenking van een sekte versterkte. De organisatoren was er ook alles aan gelegen om die indruk weg te nemen – maar dat lukte niet goed, zoals nog zal blijken.⁵⁸ Mede door de beslotenheid bleef een waas van geheimzinnigheid en mystiek om de conferenties hangen, ondanks de diversiteit en de (overwegend christelijke) religiositeit van de deelnemers én de sprekers.